

SELEFİLİK VE VEHHABİLİK ETKİLEŞİMİ

Ekrem Ersin KURT

Özet

Kur'an-ı Kerim, Müslümanları birlik olmaya ve beraberce yaşamaya davet ederken bazı Müslümanlar bu ve benzeri telkinleri göz ardı ederek çeşitli gruplara ayrılmıştır. Dışlayıcı ve ayrılıkçı bu dinî gruplar İslam'ı, ürettikleri düşüncelerden ve inançlardan ibaret saymaktadır. Bu tür dinî oluşumlar kendileri ile aynı fikirde olmayanları ötekileştirip, tehdit, şiddet ve savaş gibi yollara başvurarak yayılma politikası izlemektedir. Bu tutum ise barış ve selamet manasına gelen İslam'ı lekeleyerek, günümüzde Müslümanların şiddet-terör gibi sorunlar ile karşılaşmasına ve diğer dinlere mensup kişi ya da toplumların İslamofobi adı altında Müslümanlardan korkma ve onlara terör gözüyle bakılmasına sebep olmuştur. Selefîye ve özellikle ondan neşet ettiğini iddia eden Vehhabi grubunun teşekkül, düşünce, metot, yöntem ve yayılma süreci maalesef ki bu tür sebeplerin doğmasına ve giderek büyümesine sebep olmuştur. Selefilik, İbn Teymiyye (öl.728/1328) ve öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (öl.751/1350) düşünceleri etrafında teşekkül etmiştir. Selefî görüş, Hz. Peygamber, Sahabe ve Tabiîn dönemi olarak adlandırılan ilk üç neslin düşünce ve yöntemini esas alarak, nas merkezli rivayetçi yaklaşımın her döneme hitap ettiği ve bunların muhafaza edilmesi gerektiğine inanırlar. Daha sonra gelenselefîye mensupları yani neo-selefilik ise daha ileri giderek ilk üç neslin görüş ve yöntemini dini anlamada, yaşamada ve yorumlamada mutlak otorite kabul edip geçmişten günümüze gelen dinin ihtivasını, birikimini ve metodunu yok sayarak hem dinî alanı kısıtlanmış hem de farklı düşünce ve anlayışa sahip Müslümanları keyfî bir şekilde tekfir etmişlerdir. 18. Yüzyılda özellikle Arabistan bölgesinde toplumu bid'atlerden ve şirkten kurtarma, onları tevhide davet etme amacıyla selefî düşünce yapısını tekrar gündeme getiren Muhammed b. Abdulvehhâb'ın (öl.1202/1792) bu görüşleri faydadan çok zarar vermiştir. Hattâ görüşlerini ve davetini insanlara kabul ettirmek ve daha rahat hareket etmek için Muhammed b. Suûd ile Dir'iyye antlaşması yapmıştır. Bu çalışmamızda İslam'ın bölünmesine ve terör gözüyle bakılmasına sebebiyet veren bu gruplarla alınmış konuyu alakalı detaylı bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri, Selef, Selefilik, Vehhâbilik, Muhammed b. Abdulvehhâb, Neo-Selefilik.

Giriş

Gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse Hz. Peygamber'in vefatı sırasında Müslümanlar arasında teşekkül etmiş herhangi bir mezhep yoktu. Bu durumun sebebi, sahabe arasında bir sorun ya da ihtilaf yaşandığında Hz. Peygambere müracaat edilip çözülmesinden dolayıdır. Ancak daha sonraki dönemlerde Müslümanlar arasında yaşanan iç savaşlar, çekişmeler ve ihtilaflar otoriter boşluğu oluşturduğundan dini ve metinlerini anlama, yorumlama ve uygulamaya dönük yeni gruplar ve mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu dini gruplar arasında makalemizin de konusu olan Selefîyye ve Vehhâbîlik hareketi bulunmaktadır. Vehhâbîlerin kendilerini dayandırdığı ve İslam düşünce tarihinde yüzyıllardır tartışılan konular arasında hiç şüphesiz ki Selef, Selefîlik ve Selef-i Sâlihîn gibi başlıklar bulunmaktadır. Selefîyye'nin, son asırlarda metot, yöntem, düşünce ve inanç yönündeki değişimler vesiyasiyada ideolojik açılarından oluşan farklılıklar yeni grupların oluşmasına sebep olmuştur. Bu gruplardan birisi de konumuz olan Vehhâbîlik'tir. Vehhâbîler Selefî örnek aldıklarından dolayı Selefînin takipçisi ve İslam'ın davetçisi olarak görmektedirler. Bu değişimden hareketle oluşan Vehhâbîlik hareketi ve kendilerini dayandırdıkları Selefîyye'nin teşekkül süreci, kurucusunun hayatı, bu hareketin ilke ve düşüncelerini ve Selefî-Vehhâbî etkileşimini ele almaya çalışacağız.

1. Selef-Selefîyye

Sözlükte "önce gelmek, geçmek, geçmişte kalmak" anlamındaki selef (sülûf) kelimesinden gelen Selefîyye "geçmiş insanlar, soy, fazilet ve ilim bağlamında önce gelip geçenler" demektir.¹ Selef, Türkçede herhangi bir görevi daha önce yapan ve ayrılan kişi manasına gelirken, Selef kelimesinin çoğulu olan eslâf ise eski edebiyatımızda önceki edip yada şairleri ifade etmek için kullanılmıştır. Terim olarak Hz. Peygamber döneminde yaşayan Sahabe ve sonraki nesil olan Tabiîn için kullanılmıştır. "Selefînin üstünlüğü ümmetin en hayırlısının Hz. Peygamber döneminde yaşayanlar, sonra onların ardından gelenlerdir."² hadisi bu tanıma desteklemektedir.

Sahabe ve tabiîn mezhebinde bulunan fakih ve muhaddislerin yolu olarak tanımlanan Selefîyye, "Ehl-i Sünnet-i Hâssa, Ehlü'l-hadis, Sahibü's-sünne, Eseriyye, Ashabu'l-eser isimleriyle de zikredilmiştir. Selefîyyenin görüşlerini inkâr eden ve eleştiren muhalifler ise

¹Mehmet Sait Özervarlı, "Selefîyye" TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: 2009), 36/399-402.

²Buhari, "Şehâdât", 9, "Aşhabü'n-nebi", 1, Müslim, "Fezâilü'sşahâbe", 210-214.

nakilci oldukları için “Eseriyye”, sahih zayıf, doğru yanlış demeden nakil ile amel edenler manasında “Haşviyye”, müteşabih ayetleri tevil etmeden kabul ettikleri için “Müşebbihe”, sıfatların tamamını ve bir bütün olarak kabul ettikleri için “Sıfatiyye” olarak isimlendirilmiştir. Verilen bu tanımlardan hareketle Selefilere akli inkâr edenler ve nakilcilerdenmesinin sebebi, “zaruret olmadıkça şahsi rey ve akli istidlallere başvurulmamalı” görüşünden dolayıdır.³

1.1.Ortaya Çıkışı ve Tarihi Gelişimi

Kur’ân ı Kerîm’in “*insanlık için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet*”⁴ diye tanıttığı sahabeler ümmet içinde en değerli ve faziletli nesil olarak kabul edilmektedir.⁵ Sonraki kuşak olan tabiîn nesli ise Hz. Peygamber’in terbiyesinde ve tedrisinde yetişmiş sahabenin yolunu takip etmişlerdir. Hz. Peygamber döneminde başlayan fetih hareketleri, Hz. EbûBekir ile devam etmiş, Hz. Ömer döneminde en doruğa ulaşmıştır. Hz. Osman devrinde de tüm hızıyla devam eden fetihler, iç sorun ve savaşlar nedeniyle Hz. Ali’nin hilafeti döneminde sekteye uğramıştır. Hz. Peygamberin vefatından kısa bir süre sonra Müslümanlar Arabistan, Suriye, Mısır ve İran’ın tümünü fethetmişlerdir. O dönemin en büyük iki devleti olan Bizans ve Sasanileri farklısavaşlarda yenip hakimiyetlerine son vermişlerdir. Bu fetih hareketleri ile yeni toplum ve kültürlerle tanışılmış, farklı dine ya da inanışa sahip bu kişiler ya İslam’ı benimsemiş ya da kendilerininde kalmak için İslam’ı kötüleyerekilmi reddiyelere başvurmuşlardır. Bununla beraber Hz. Osman’ın şehit edilmesi, CemelVakası ve SıffinSavaşı gibi Müslümanların kendi içindeki sorun ve çekişmelerberaberinde yeni soruları gündeme getirmiştir. Bu gelişmeler karşısında Cehmiyye ve Mu’tezile gibi ilk dönem kelamcıları, İslam akidesini savunmak maksadıyla İslam’ı tenkit eden muhaliflerlemücadele ederken kimi zaman onların metot ve yöntemlerini de kullanmışlardır. Ayrıca yine bu dönemde teşekkül etmiş olan ve kendilerini ehl’i hadis-ashabu’l hadis olarak isimlendiren bir kısım alimler ise sahabe ve tabiîn neslinin bu tür tartışmalara girmediği, meseleleri çözme hususunda kullandıkları yöntem ve metotları kullanmadığı ve çoğunlukla akla başvurmalarından dolayı onları bid’atehli olarak görüp reddiye yapmışlardır.

Ahmet b. Hanbel, Mutezilenin kısmi görüşlerine karşı mücadele etmesi, mihne olayında onlara karşı dik durması onu Selefiyye ve Ehl-i hadis ekolünün simge ismi haline getirmiştir. Ahmet b. Hanbel’in göstermiş olduğu bu mukavemetten dolayı başka bölgelerde

³Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, (Ankara: Bilay, 2002), 87.

⁴Kur’an-ı Kerim Meali, Halil Altuntaş vd., (Ankara: DİB. Dini Yayınlar Başkanlığı, 2010), Âl-i İmran Suresi 3/110.

⁵ Efendioğlu, “Sahâbe”, 35/491-500.

bulunan İshak b. Rahaveyh (ö. 238/ 852), İbn Küllab el- Basri (ö. 240/ 854), Haris el-Muhasibi (ö. 243/ 857), el-Kerâbîsî(ö. 245/859) gibi alimler mutezileye karşı Ahmet b. Hanbeli desteklemişlerdir.⁶Bu alimlerin görüş ve yaklaşımı Mu'tezile'nin Halku'l Kur'an baskısına karşı Hanbeli, Şafîî, Maliki ve diğer alimlerden oluşan ortak bir savunma grubunu ortaya koymuştur.Bu alimler daha sonra fihhi alanda farklı mezhepleri ortaya koymuş olsa da itikadi yönde Ehl-i Sünnet-i Hassa'ya tabi olmuşlardır.Selefiyye'yi tohumları ile filizlendirip müstakil bir ekol haline getiren ve günümüzde dahi Selefilikten bahsedilirkenakla gelenilk kişi Ahmet b. Hanbel'dir.11 ve 12. Yüzyıla gelindiğinde Selefiyye ekolü, nakil merkezli görüşlerini yavaş yavaş bırakarak kelami metotları benimseyip, itikadi konularda tevile yani aklî yorumlara başvurmuşlardır. Bu yeni oluşum Kadı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ(ö. 458/1066) başlamış, İbn Akîl'le gelişmiş, İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Cevziyye ile zirveye çıkmıştır.⁷İbn Teymiyye'ye kadar gelen alimlerin çoğu mütekaddimin dönemi alimleriyken İbn Teymiyye ve talebesi İbn Cevziyye sonrası alimler ise Müteahhirîn dönemi alimleridir. 12. asırda İslam alemindeakli ve felsefi ilimlerin yayılması, akâid konularında icmal metodunun yetersiz kalması Selefiyye ekolünü Eş'ari ve Mâturîdi mezhepler gibitafsili metodu kullanmaya itmiştir. Kadı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'yla başlayan aklî yöntemler,İbn Teymiyye ve talebesi İbn Cevziyye tarafındanEhl-i Sünnet çerçevesine uygun olarak dini/ Kur'anî akılcılık başka bir ifadeyle tafsili metot geliştirerek Selefilik ekolünü sistemleştirmişlerdir. İbn Teymiyye ve talebesi İbn cevziyye'nin kendi dönemlerinde katı lafız ve görüşlerin yerine yeni yöntem ve metotları kullanmalarının sebebi, İslam'ı felsefi görüşlerden, tasavvuf adı altında kutsallaşan kişi ya da eşyadan, hurafelerden ve bidatlerden kurtarmak istemelerinden dolaydır. Bu iki alim dışında müteahhirîn dönemi selef ulemasının önde gelenleri arasında İbnü'l Vezir, Veliyyullahed-Dihlevî, Muhammed b. Ali eş-Şevkânigibi alimlerde bulunmaktadır.⁸

İslam Medeniyetinin son dönemlerde güç kaybetmesi, işgal edilip sömürgeye uğramasıayrılığa, sorgulamaya ve çözüm aramaya itmiştir. Sorgulama neticesinde elde edilen çözüm yollarından bir tanesi ve belki de en önemlisi İslam'ın tekrardan özüne yani Hz. Peygamber, sahabe ve tabiîn dönemindeki yaşantıya dönülmesi fikri olmuştur.Son derece doğru ve makul olan bu düşünce maalesef ki selefi (İbn Teymiyye) bakış açısı ve batı tarzı modernleşmenin etkisinden dolayı daha fazla zarar vermiştir.Bu fikrin meyvesi olarak modern dönemde Sıddık Hasan Han, Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Cemaleddin Kâsimî, Mahmud

⁶ Özervarlı, "Selefiyye", 399-400.

⁷Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*,88-89.

⁸ Öz, *Ana Hatlarıyla İslâm Mezhepleri Tarihi*, 262.

ŞükrîAlûsi gibi alimler yetişmiştir. İbn Teymiyye'nin görüşleriyle örtüşen buzatları bir bakıma katı ve radikal olan Vehhabi zihniyetinden ayrı tutmak gerekir ki onun da sebebi bu kişilerinSelefiyye'nin ilmi yönüyle ilgilenmelerinden dolayıdır.

1.2.Selefiyye'nin Görüşleri

Selefilere açısından, hüküm, metot, yöntem ve inanç konusunda en güzel, en güvenilir ve en sağlam yol selefin yoludur. Ayrıca bu yol, nasları şeriat ölçüsünde anlayan, bid'atlerden uzak duran, nakli akla tercih edenlerin yoludur. Kendilerini Allah, hüküm koymakla, şeriatı korumakla ve bid'atlerle mücadele etme göreviyle görevlendirdiği ve kendilerine emanet ettiği kişiler olarak görürler.⁹Selefiyye'ye mensup alimler arasında düşünce açısından kısmi de olsa farklılıklar vardır. Hanbeli geleneğe bağlı olan bu alimler, nasların lafızlarına bağlı kaldıklarını ve akli yorumları reddettiklerini bilmektedir. Başlangıçta Mu'tezile ve Cehmiyye ekollerinin görüşlerine karşı çıkıp reddiye verirken daha sonra bu ekollerin yolundan gelen, onların metot ve yöntemlerini kullanan bütün kelamcılara karşı tavır almışlardır. Onların, bu ekollere karşı bu şekilde tavır almalarının sebebi, Kur'an ve sünnetin lafızlarına sınıksız bağlı olmaları ve tevili reddetmelerinden dolayıdır. Selefi alimler hem kendi hem de etkisinde kaldıkları görüş ve düşünceleri süreç içerisinde sistemleştirmek istemişlerdir. Bu bakıma, Selefiyye ekolünün metot ve yönteminin tamamını özetleyen yedi esas onlar açısından son derece önemlidir. Gazzalî, kendilerini sahabe ve tabiîn yolundan gelenler olarak ifade eden ve onların bu tanım ve düşüncesine destek verenselef ekolünün usul ve yönteminiselef akidesi başlığı altında yedi esası zikreder: "Takdis, Tasdik, Aczini İtiraf Etmek, Sukut, İmsâk, Keff, Marifet Ehline Teslim" Bu prensipleri açıklayacak olursak;

1) Tâkdis (Kutsama): Kerim olan Allah'ı, varlığına ve yüceliğine uygun düşmeyencismâniyetten ve cisimlerden tenzih etmek,

2) Tasdik (Onaylama): Allah'ın sıfatlarını naslarda geçtiği gibi, tevil yapmadan ve zanna düşmeden kabul etmek,

3) Aczini itiraf: Müteşâbih ayetleri anlamada ısrarcı olamamak, bilinmeyeceğini ve buna gücümüzün yetmeyeceğini itiraf etmektir.

4) Sukut (Susmak): Müteşâbih ayetlerin anlamını sormamak,

⁹Kutlu, *Selefililiğin Fikri Arka Planı*, 64.

5) İmsâk (Uzak Tutma): Müteşâbih ayetlerde akli istidlallerden uzak durmak; yorum ve tevil yapmamak,

6) Keff (Kalben uzak durma): Müteşâbihayetleri akla ve kalbe dahi getirmemek, meşgul etmemek,

7) Marifet ehline Teslim: işin ehli olan alimlerin görüş ve söylemlerini tasdik edip inanmaktır.¹⁰

Selefiyye genellikle, inanç ve itikadi konularda Tecsim, Teşbih ve Ta'tile düşmeden, tevil ve yorumlama yapmadan ayet ve hadisleri olduğu gibi kabul eder. Özellikle Allah'ın sıfatları konusunda, ilâhî sıfatların sebep ve mahiyetini akıl ile anlaşılmasının mümkün olmayacağını savunurlar. Çünkü onlara göre Allah, naslarda nasıl ifade edilip tanıtılmış ise o şekilde tavsif edilir. Bundan dolayı Allah'ın yüzü, eli, gelmesi, arşa istiva etmesi gibi ayetleri tartışmadan ve yorum yapmadan olduğu gibi kabul edip, Beşer ile Allah'ın sıfatlarının birbirine benzemediğini savunurlar. Selef akidesitoplumu inancını koruma, gereksiz tartışmalardan uzak durma ve birlik beraberliği koruma açısından avam için bir bakıma yeterli, güvenilir ve doğru kabul edilebilir. Bunun yanında “*Gerçek şu ki, Allah Katında, yerde debelenenlerin en kötüsü, (bir türlü) akıl erdirmeyen sağırlar ve dilsizlerdir.*”¹¹ gibi ayetler ve hadislerde geçen, akıl ve akla verilen önem göz önünde bulundurulduğunda gerek havas açısından gerek farklı din ve inançlara karşı islami savunmada ve özellikle felsefi tartışmalar açısından selef yöntemi maalesef ki yeterli değildir.

2. Vehhabîlik

Vehhabîlik, yaklaşık iki asır önce Arabistan coğrafyasında Muhammed b. Abdulvehhab'ın önderliğinde siyasi, ideolojik ve itikadi bir hareket olarak zuhur etmiştir. Bu harekete babasının isminden yola çıkarak Vehhâbiyye, Türkçe ifadesiyle de Vehhâbilik adı verilmiştir. Fırka mensupları bu isimlendirmeyi reddederek hareketi Da'vet, Da'vetü't-Tevhid, ed-Da'vetü's-Selefiyye olarak, mensupları ise tevhit ehli manasında kendilerine Muvahhidûn demişlerdir. Ayrıca bu grup kuruluş döneminde amelde ve itikatta Hanbeli olduklarını söyleyerek İmam Ahmed b. Hanbel'in geleneğinden geldiklerini kanıtlamaya çalışmışlardır. Son zamanlarda ise Selefiyye adını kullanarak çitayı daha da yükseltmişlerdir.

¹⁰Ahmed Yağdı, “*Ayrılkçı Zihnin Ürünü: Selefilik-Vehhâbilik İlişkisi Meselesi*”, Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1/1 (Eylül/ 2023) 103- 136.

¹¹En'fal, 8/22.

2.1.Muhammed b. Abdulvehhâb'ın Hayatı

Çoğunluğa göre, Muhammed b. Abdulvehhâb 1703 (h.1115) yılında Necid bölgesinin Uyeyne kasabasında doğmuştur. İlmîye sınıfından “Âl-i Müşerref” ailesinin üyesi olan Muhammed b. Abdulvehhâb, küçük yaşlarda Uyeyne’ de kaldığı dönemlerde, dönemin kadısı olan babasından ilk olarak Kur’an-ı Kerimi öğrenmiş daha sonra çeşitli ilimlerde tahsilini yapıp İbn Teymiyye, İbn Cevziyye ve Ahmet b Hanbel gibi alimlerin eserlerini okuyarak dakendini geliştirmiştir. Ardından hac ziyareti için Mekke’ye giden İbn Abdulvehhab, orada da kısa bir eğitim aldıktan sonra Medine’ye geçti. Burada kaldığı süre zarfında meşhur âlimlerle bir araya geldi. O dönemin önemli iki alimi olan Abdullah b. İbrahim b. Seyf en- Necdî (öl.1140/1727) ve Muhammed Hayâtü’s-Sindî’ den (öl.1165/1751) dinî ilimler öğrenerek onlardan faydalanmıştır. Ardından Basra’ya geçen İbn Abdulvehhâb orada da tahsilini geliştirmiştir.¹²

Hac ziyareti için gittiği Medine’de Müslümanların, Hz. Peygamber’in kabrinin başındaki aşırı tutumları, şefaatharaları ve yardım istekleriyle karşı karşıya kalınca bunların yanlış olduğundan hareketle eleştirmeye başladı. Yine aynı şekilde Basra yolculuğunda insanların Tasavvuf adı altında şeyh ve velilere karşı aşırı hürmetlerinden dolayı onların zihniyetlerini de eleştirmiştir. Muhtemelen Basra’dan ayrılmasının sebebi de ilim tahsil ettiği alimlerle arasının açılmasından dolayıdır. Babasının yanına geri dönen İbn Abdulvehhâb, onun cenaze töreninde şirk olarak gördüğü bir kısım dini ritüellerle de karşılaşınca bu zihniyete karşı mücadele etmeye karar verdi. Şiiilerin ve Mutasavvıfların ortaya koyduğu dini anlayış, yorum ve uygulamaları bertaraf edip Müslümanları kurtarmak için kasabasında ıslah hareketine başladı.¹³

Görüşlerinden dolayı kasaba halkının tepkisiyle karşılaşan İbn Abdulvehhâb Uyey’ne geri döndü. Dört yıl kadar buradan kalan İbn Abdulvehhâb, Uyey’ne emiri Osman b. Muammer ile iyi ilişkiler neticesinde desteğini elde etti. Allah’ın dinine yardım maksadıyla Osman b. Muammer’i tevhide davet ettikten sonra emirden halk tarafından kutsal görünen bazı ağaç ve türbelerin yıkılması iznini istedi. Bu izin neticesinde kutsal görülen bazı ağaçlar ve Hz. Ömer’in Yemame savaşında şehit olan kardeşi Zeyd b. el-Hattab’ın türbesi yıkıldı. Bu durum karşısında hiddetlenen halk isyana kalkışınca Uyey’ne emiri Osman b. Muammer İbn Abdulvehhâb’dan şehri terk etmesini istedi. Şehri terk eden İbn Abdulvehhâb, Riyad civarındaki Dir’iyye’ye yerleşti. Abdulvehhâb daha önceden iyi ilişkiler kurduğu Suud emiri Muhammed b. Suud’u, cihat ve tevhide davet edip bu uğurda birbirlerini

¹²Büyükkara, *İhvan’dan Cuheyman’a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 31.

¹³Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 211.

koruyacaklarına dair aralarında 1744 yılında Dir'iyye antlaşması yaptılar.¹⁴ Babasının yaşadığı kasabada ve Uyeyne bölgesinde fikirlerini yaymak için istediği desteği elde edemeyen Abdulvehhâb, Muhammed b. Suud ile istediği desteği Dir'iyye de elde etmiş oldu. Bu sayede fikirleriyle Arabistan'ı elde etme imkanına kavuşmuş oldu.

Muhammed b. Abdulvehhâb'ın ilmi yaşantısına ve görüşlerine bakıldığında İbn Teymiyye, Hanbeli mezhep alimleri ve kısmen de olsa İbn Cevziyye'nin görüşlerinden etkilendiği ortadadır. Ancak şu da unutulmamalıdır ki her ne kadar bu kişilerden etkilenmiş olsa da görüşlerinde aşırıya gitmesi ve Müslümanları keyfi bir şekilde tekfir etmesi bu kişilerin görüşlerine tamamen bağlı kalmadığının delilidir. Bu tutum ise maalesef kibirlikten ziyade ayrılığa sebebiyet vermiştir.

2.2. Vehhâbiliğin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Vehhâbilik XVIII. asrın ortalarına doğru Arabistan'ın Necid bölgesinde ortaya çıkmıştır. Diğer grup ya da fırkalarda olduğu gibi bu hareketin teşekkül sürecinde de kültür, siyasî, ideolojik, ekonomi ve coğrafi gibi faktörler önemli bir etkiye sahiptir. Necid coğrafyası bedevi yaşam tarzının devam ettiği bir bölgedir. Bu bölgelerde kabilecilik anlayışı yaygın olduğundan, diğer kabilelere düşmanlık, içe kapanıklık, sosyalleşememe, gelişimlere kapalı olma, taht ve siyasi çıkarlar gibi özellikler bilinmektedir. Vehhâbi Hareketinin de bu özelliklere sahip bir coğrafyada kurulup yayılması da dikkat çekmektedir. Dir'iyye anlaşması ile Muhammed b. Suud'un desteğini alan İbn Abdulvehhâb, başlattığı harekete siyasi bir hüviyet kazandırmış oldu. Abdulvehhâb'ın şirke bulaşmış kişilerin can ve mallarının kendisine inanılara helaldir fetvası, Suud emiri Muhammed b. Suud'un bol ganimet elde etmesine ve yandaşlarının çoğalmasına sebebiyet vermiştir.¹⁵ 1744 yılında imzalanan anlaşma ve yaşanan bu olaylar Vehhâbi devletinin kurulmasına sebebiyet vermiştir. Muhammed b. Suud'un ölümüne yani 1765 yılına kadar vehhâbi hareketi neredeyse tüm Necid bölgesine yayılmıştır.

Muhammed b. Suud'un ölümü üzerine yerine, oğlu Abdülaziz b. Muhammed b. Suud geçmiştir. Babası döneminde siyasi bir hüviyet kazanan vehhâbi hareketi, kendi döneminde daha da büyüyerek devam etmiştir. Misalen, aşure, matem ve gadir hum gibi törenler şirk kabul edildiği için 1802 yılında Kerbela'ya baskın yapıp binlerce Şii'nin öldürülmesi, Hz. Hüseyin'intürbesi ve Taif'in yağmalanması, Mekke'nin ele geçirilmesi, sahabeye ait olan tarihi eserlerin yok edilmesi, kahvehanelerin kapatılması, nargilenin yasaklanması hem

¹⁴ Osman, *es-Selefîyye*, 33-34.

¹⁵ Hüseyin Şahin, "Dini-Politik Bir Hareket Olarak Teşekkül Sürecinden Günümüze Vehhâbilik", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/2 (Aralık 2022), 622.

Abdülaziz b. Muhammed döneminde vehhâbi hareketinin katı ve hızlı bir şekilde yayılmasının hem de dikkatlerin vehhâbi hareketine çevrilmesinin delilidir. Sadece Arabistan coğrafyası ile sınırlı kalmayan bu hareket, Hint okyanusundan Kızıl Deniz'e, Halep'ten Basra'yave Osmanlı Devletinin birçok bölgesinde hızlı bir şekilde yayılmıştır. Vehhâbi Hareketi, 1. Mahmut, 3. Mustafa, 1. Abdülhamid ve 3. Selim döneminde payitahtta büyük rahatsızlık yarattıysa da Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli bölgesinde bulunan isyan ve sorunlarından dolayı gereken tedbiri bu harekete karşı alamamıştır. Ancak 2. Mahmud döneminde Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından uzun yıllar ve uğraş neticesinde kısa süreli de olsa 1819 yılındahareket bastırılmış, hareketinönde gelenleri ile Suud ailesinin ele başları idam edilmiş ve temeli atılan vehhâbi devleti yıkılmıştır. 1821 yılında Mısır ordusu yani Kavalalı Mehmed Paşa'nın geri çekilmesiyle Suud ailesinden Türkî b. Abdullah ve oğlu Faysal yetmiş yıl hüküm sürecekolan ikinci vehhâbi devleti ve dönemini kurmuş oldular. Eski güçlerini elde eden Suud ailesi güdümündeki ikinci Vehhâbi Devleti, Mısır ordusu tarafındanikinci müdahale ile zayıflatılsa da Kavalalı Mehmed Paşa'nın isyanı sebebiyle tekrar güçlenmişlerdir. Yine bu Dönemde Necid bölgesinin kuzeyinde bulunan bedevi kabile lideri Muhammed b. Recid, Osmanlı'nın desteği ile Vehhâbi Devletini yenilgiye uğratıp Suud ailesini Arabistan'dan kovmuştur. Bu gelişmeler neticesinde ikinci Vehhâbi devleti de yıkılmış oldu. 20. yüzyıla gelindiğinde Suud ailesinden Abdülaziz b. Suud,Reşidin oğullarını yenerek Vehhâbi Devletini yeniden kurup ihya etmiştir. Osmanlı Devleti'nin iyice zayıflaması, İngiliz desteğinin alınıp anlaşma yapılması ve birinci cihan harbinde Osmanlı Devleti'nin yıkılıp o bölgeden elini çekmesiyle Suud ailesi güdümündeki Vehhâbi Devleti tam bağımsızlığını elde etmiştir. Büyük zaferler elde eden, Suudi Arabistan Devletinin ilk ve yirmi yıl boyunca krallığını yapan Abdülaziz b. Suud kendinden sonra devleti yönetecek olan dört halife bırakmıştır. Halen günümüzde dahi Suudi Arabistan Devleti bu ailenin yönetimindedir.¹⁶

Bu bilgileri aktarırken şunu rahatlıkla ifade edebiliriz ki, vehhâbi hareketinin önde gelenleri suud ailesini, Suud ailesi ise vehhâbi hareketinin önde gelenlerini çıkarları sebebiyle kullanmıştır. İbn Abdulvehhâb, fikirlerini yaymak için Suud ailesi ile iş birliği yapması, Suud ailesi ise zenginleşme ve iktidarı elde etmek için İbn Abdulvehhâb'ın fikirlerini destekleyip yayması bu görüşümüzü desteklemektedir. Kaldı ki Suud ailesi güdümündeki ilk Vehhâbi Devleti'nin kuruluş tarihi(1744) ileİbn Abdulvehhâb'ın fikirlerinin tüm Necid bölgesinde yayılma tarihi arasındaki paralellik de bu görüşümüzü desteklemektedir

¹⁶Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 212-213.

2.3.Vehhâbiliğin Temel Görüşleri

Vehhâbiliğin oluşmasında İbn Teymiyye ve Ahmed b. Hanbel'in görüşlerinin etkisi olduğu açıktır. Ancak özellikle İbn Abdulvehhâb'ın bazen Selef, bazen Ahmet b. Hanbel, bazen de İbn Teymiyye'nin görüşleri yerine kendi fikir ve görüşlerine göre hüküm vermesi bire bir onların yolunda olmadığını delilidir. Vehhâbiliğin temel görüşlerini aktaracak olursak;

2.3.1. Tevhid ve Şirk

Vehhâbi akidesinin temelini hiç şüphesiz ki "tevhid" prensibi oluşturmaktadır. Tevhide dair görüşleri hem İslami anlayıştan hem de diğer mezheplerin bu konuya dair yaklaşımından farklıdır. Çünkü onlar tevhid esasını kendilerine göre yorumlayıp sınırlandırmışlardır. İbn Vehhâb, tevhidi "Allah'a ibadet etmek, tağuttan uzak durmak" şeklinde tanımlamaktadır. Bundan dolayı tevhid için Allah'ın varlığına, birliğine imanın ve dil ile ikrar etmenin yeterli olmadığını, kişinin gerçek manada tevhidi kalp, dil ve amel ile elde edebileceğini, bunlardan herhangi birinin eksik olması durumunda ise kişinin dinden çıkacağını savunur. Bu görüş ve düşünce İslam tarihinde sadece Hariciler'de görülen iman-amel beraberliğinin bir benzeridir. İbn Abdulvehhâb tevhidi üç bölümde ele alır;

2.3.1.1.Tevhid-i Rubûbiyet

Tevhid-i Rubûbiyet, Allah'ı birlemek anlamına gelmektedir. Onlar açısından Allah'ı bilmek ve dil ile ikrar etmek yeterli değildir. Bunların yanında bildiğiyle amel etmesi de gerekir. Zira iman ile küfrü, mü'min ile kâfiri birbirinden ayıran en önemli faktör onlara göre ameldir. Bundan dolayı tevhidi sahih olmayanlara kafir demişler ve canlarının alınması ile mallarına el konulmasını caiz görmüşlerdir.

2.3.1.2.Tevhid-i Ulûhiyet

Tevhid-i Ulûhiyet, yüce yaratıcı ilahlıkta birlemek anlamına gelir ki bu anlayış onlar açısından son derece önemlidir. Yaratıcıyı, bütün yaratıcıların ilahı olduğunu, yalnızca ibadetlerin ona yapılabileceği, sadece ona dua edip ondan yardım istenebileceğini ve bunları ise fiilen yerine getirilmesi gerektiğini savunurlar. En hafifiyle başkasından yardım istemek dahi vehhâbi zihniyetine göre kişiyi kâfir yapmaktadır.

2.3.1.3. Tevhid-i Zat ve Sıfat

Allah'ı zat ve sıfatlarda birlemek anlamına gelmektedir. Vehhâbiler, yüce yaratana ait olan sıfatlara kimsenin ortak olamayacağı, Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in bize bildirdiği kadarıyla sıfatların var olduğunu ve inanılması gerektiğini, yaratanın kullandığı isim ve sıfatlar dışında herhangi bir sıfat ya da ismin kullanılmasının uygun olmayacağını savunurlar.

2.3.2. Şefaât ve Tevessül

Şefaât, "kıyamet gününde peygamberlerin ve kendilerine izin verilen sâlih kulların müminlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunması"¹⁷ anlamına gelmektedir. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de çeşitli ayetlerde geçmektedir; *Kendilerine izin verilenlerin dışında kimse hiç kimsenin şefaâtçi olamayacağı*,¹⁸ *Şefaât 'in tamamıyla Allah'ın iznine bağlı olduğu*¹⁹ açıkça belirtilmiştir. İslam mezheplerini çoğuna göre, Şefaatin yalnızca Allah'a ait olduğu ve O'nun izin verdiği kişilerin şefaât edebileceği görüşü hakimdir. Ayrıca asi ve günahkâr Müslüman ile kafir ve müşriklere Allah'tan şefaât dilemek ya da onlara şefaât etmek mümkün değildir. Zira Hz. İbrahim'in babası için *af dilemek istemesi, onun inançsızlığı ve düşmanlığı kesinleşince bu isteğinden vazgeçmesi*²⁰ bu görüşü delillendirmektedir. Ehl-i Sünnet 'in görüşü de bu şekilde olup peygamberler ve Salih kulların da Allah'ın izni dahilinde şefaât edebileceklerini savunurlar. Vehhâbiler de şefaati kabul ederler lakin şefaati, Allah'ın izin verdiği kişilerin yerine Allah'tan istenilmesini gerekli görürler. Onlar açısından şefaât, araçlardan istenirse Allah aradan çıkmış olur ki bu da şirk'tir.

Şefaât ile ele alınan diğer bir konu ise tevessüldür. Tevessül, bir şeyi aracı yapmak ya da aracı kılmak anlamına gelmektedir. İbn Abdulvehhâb, yardım istemek için şeyh, veli, Şia imamları ve Hz. İsa gibi kişileri Allah ile kul arasına aracı ya da vesile kılınmasını şirk olarak görmektedir. Onlar açısından istenilecek olan da verecek olan da Allah'tır.

2.3.3. Bid'at

Vehhâbilerin en çok üzerinde durdukları en önemli hususlardan biri de bid'attir. Bid'at, "Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan ve dinle ilgili olup ilâve veya eksiltme özelliği taşıyan her şey" diye tarif edilmiştir.²¹ Muhammed b. Abdulvehhâb, bid'at üzerinde çok durup delaletle düşürdüğünü hem lafzen hem de eseri olan Kitabu'tTevhid de çokça ifade etmiştir. Ancak ne manaya geldiğine dair herhangi bir açıklama yapmamıştır. Bu durum ise İbn

¹⁷Alıcı, "Şefaât", 38/411-412.

¹⁸Sebe, 34/23.

¹⁹Zümer, 39/44.

²⁰Tevbe, 9/114

²¹Yaran, "Bid'at", 6/129-131.

Abdulvehhâb'ın ilk üç nesil yani selef-i salihin'den sonra ortaya çıkmış ve hiçbir şekilde şer'i dayanağı olmayan her türlü inanç, ibadet, fikir ve davranışların tamamı için bid'at kavramını kullandığını ortaya koymaktadır.

Vehhâbiler, bid'atlerin şirke sebep olduğunu, bunu ortaya çıkaran kişilerin de melun olduğunu ısrarla vurgulamaktadırlar. Bu aşırı tutumları hem dışlanmalarına hem de ağır eleştirilere maruz kalmalarına sebep olmuştur. Vehhâbi zihniyeti birçok şeyi bid'at olarak görmüşlerdir. Mezarlıklar, türbeler ve bunlara ziyaret, Hz. Peygamberin kabrini ziyaret, hırka-i şerif ve sakal-ı şerif ziyaretleri, mevlit okumak, mescitlerde sünnet ya da nafil namaz kılmak, cemaatsiz namaz kılmak, camiye süslemek, minare yaptırmak, adak adamak bid'attir. Bunlar bid'at olarak gördükleri şeylerin sadece ufak bir kısmıdır.²²

2.3.4. İyiliği Emredip Kötülüğü Yasaklamak

İslam dininin en önemli ilkelerinden olan, yapılması ısrarla tavsiye edilen emri bi'l-ma'rûfnehiy ani'l-münker, mezhepler için de son derece mühimdir. Kur'an da *siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız.*²³ diye ifade edilen bu vazife vehhâbi zihniyetince bid'atlarla mücadele şeklinde anlaşılmıştır. Bunlar kendilerini seçilmiş, kalanların ise şirke düştüklerinden dolayı tıpkı kâfir ve İslam'dan çıkmış kişiler gibi savaşılmaması gerektiğini savunurlar.

İbn Abduvehhâb, bu görevi yapacak kimsenin neyin iyi neyin de olduğunu bilmesi gerektiğini, bu vazifeyi ifa ederken zorluklar karşısında sabretmesi gerektiğini ifade eder. İyi olan şeyleri kişinin kendi yapması gerektiğini kötülüğün ve sakınılması gereken şeylerin ise haramlar, kâfire benzeme ve cahiliye adetleri olduğunu, bunlardan da uzak durulması her Müslüman için farz olduğunu ortaya koyar. İbn Abdulvehhâb, bu görevin sorumluluğu devlet başkanında olduğunu, devlet başkanı isterse bu görevin yürütülmesi için bir teşkilat da kurabileceğini belirtmektedir. Suudi Arabistan da ihvan adıyla kurulan teşkilat buna örnektir.

2.4. Vehhâbiliğin İslam Dünyasına Tesirleri

Muhammed b. Abdulvehhâb'ın görüş ve fikirleri gerek kendi dönemin de gerekse ölümünden sonraki dönemlerde ciddi manada yayılmış, tesir etmiş ve mensupları artmıştır. Güney Asya devletleri arasında bulunan Hindistan, Pakistan, Bangladeş, ile İran, Kuveyt ve Bahreyn de derin tesirler bırakmış hatta yeni hareketlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu yeni hareketler arasında Seyid Ahmed tarafından cihadı yaymak için Kuzey

²²Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 214

²³Âli İmran, 3/110.

Hindistan'da başlatılan "Hindistan Vehhâbi Hareketi", Hacı Şeriatullah ve Muhammed Muhsin tarafından organize edilen "Feraiziyye Hareket" ve Muhammed es-Senusi'nin liderliğinde liderliğinde başlatılan "Senûsiyye hareketi" bulunmaktadır. Vehhâbi hareketi Osmanlı halkı tarafından bir bakıma isyan hareketi olarak bakılmaktaydı. Bundan dolayı gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde yaşayan Müslümanlar tarafından bu zihniyettasvip görülmediği için yayılması, tesir etmesi ve taraftar toplaması çok olmamıştır. Ancak günümüzde maalesef ki bu zihniyetin görüşlerinin yayılışında ciddi manada artış vardır.

Vehhâbilik Suud-i Arabistan'ın resmi mezhebi olması, hac vazifesinin de bu topraklarda yapılması bu zihniyetin görüşlerinin hızlıca yayılmasına ve ismini zikrettiğimiz yeni hareketlerin ortaya çıkmasında büyük katkısı vardır. Bu zihniyete karşı duran onların yayılmasını istemeyen ve bunun için eserler yazan birçok İslam alimi de bulunmaktadır. Bunlar arasında Ahmed b. Zeynî Dahlan; ed-Dürerü's-seniyyefi'r-redale'l-Vehhâbiyye, Eyüp Sabri Paşa; Târih-i Vehhâbiyye, Ahmet Vehbi Eser; Tarihte Vehhâbi Hareketi ve Etkileri gibi eserler zikredilebilir.

Sonuç

Selefiyye ekolü'nün, dini anlama ve nasları yorumlama konusunda kullandığı yöntem ve metod diğer ekol ve mezheplerden farklıdır. Ehl-i Hadis olarak nakil ve rivayetçi tutumlarıyla, akli, bilimi, araştırmayı, düşünmeyi ve sorgulamayı göz ardı etmeleri bu farkı ortaya koymaktadır. Bizim açımızdan ne akli inkâr etmek mümkündür ne de nakli. Zira bu iki metod ve yöntem birbirinin tamamlayıcısı olmakla beraber birinden birini, bir tarafa çekip diğerini itibarsız kılmak faydadan çok zarar vermektedir. Kaldı ki Mu'tezile ve Vehhâbiyye'nin görüş ve tutumları sebebiyle ortaya çıkan sonuç bu görüşümüzü desteklemektedir. İnsanların merak ve sorularına cevap verme konusunda yetersiz kalan bu yaklaşım, maalesef ki Müslüman coğrafyasında ayrılığa ve daha sonra ortaya çıkacak olan gruplara kolaylıkla tekfir etme imkânı sunmuştur. Ayrıca bazı selefîlerin "Fırka-i Nâciye" anlayışıyla kendilerini kurtuluşa eren kişiler olarak seçkin görüp diğer grupları dışlaması dabu ekolün içine düştüğü hatayı ortaya koymaktadır. Oysa imanın Allah ve insan arasında olduğunu, hiç kimsenin bir başkasının imanını sorgulamaya hakkı olmadığını bilmek gerekir. Selefi ve özellikle Vehhâbi'nin metod ve yönteminde önemli bir başlık olan bid'at anlayışı, bunun yanında Kur'an ve hadislerde yazılanın olduğu gibi alınıp, dildeki mecaz ve teşbihin yok sayılması İslam kültürünün ve medeniyetinin gelişmesine büyük bir engel olmuştur. Vehhâbiler ve bazı Selefîler ısrarla Selef-i sâlihînin çizgisinde olduklarını ifade etmektedirler. Özellikle Vehhâbilerin bu söylemleri ne yazık ki gerçeği yansıtmamaktadır.

Çünkü günümüzde İslam coğrafyasında ve özellikle Vehhâbi zihniyetinin hâkim olduğu bölgelerde şiddeti ve savaşı önceleyen radikal gruplar bulunmaktadır. Bu gruplar her ne kadar, İslam'ı yaymak için cihat adı altında şiddet, baskı ve tekfir ile İslam'ı savunma ve anlatma yöntemini kullanarak Selef-i Sâlihînyolunda olduklarını ifade etseler de takındıkları tavır ve yapılan araştırmalariddialarında samimi olmadıklarını ortaya koymaktadır. Zira İslam, her türlü aşırılığ, şiddeti, savaşı ve zorbalığı reddetmektedir. Bu sebeple Selefî ve Vehhâbî'nin bu yaklaşımı Müslüman dünyasına gerekli katkıyı sağlayamamıştır. Bu çalışmamızda Selefilik ve Vehhâbilik konusunu detaylıca ele almış, bu ekollerin görüşlerini aktarmış bulunmaktayız. Tarafımızca yürütülen çalışma ve tespit neticesinde kendilerini Hanbeli ve Selefî ekolün temsilcisi olarak gören Vehhâbîler'in, Ehl-i Sünnet görüşlerine uygunsöylemler ortaya koymalarına rağmen, kendilerine seçilmiş ve kurtarıcı gözüyle bakmaları, istidlal yöntemi yani akli arka plana atmaları, Müslümanları keyfi olarak tekfir edip katletmeleri, birçok şeyebid'at gözüyle bakıp İslam kültürünün içini boşaltmaları, şiddet, radikal ve aşırılık gibi yaklaşımlarıyla Ehl-i Sünnet çizgisinden çıktıkları anlaşılmıştır.

Kaynakça

Abdulkaki, Muhammed. "Fuad. *Buharî ve Müslim İttifak Ettiği Hadisler.*" İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1. Basım, 2023.

Alıcı, Mustafa. "Şefâat", TDV İslam Ansiklopedisi, 38/411-412, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010.

Aykaç Mustafa (ed.) "*Ehl-i Sünnet.*" İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.

Bulut, Halil İbrahim. "*İslam Mehepleri Tarihi.*" Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2022.

Büyükkara, M. Ali. "*İhvan'dan Cuheymân'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik.*" İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.

Düzgün, Şaban Ali (ed.) "*Kelam.*" Ankara: Grafiker Yayınları, 2020.

Efendioğlu, Mehmet. "*Sahabe.*" TDV İslam ansiklopedisi, 35/491-500, İstanbul: TDV İslam Araştırmalar Merkezi, 2008.

Kur'an-ı Kerim Meâli, Halil Altıntaş vd. Ankara: 7. Basım. 2010.

Kılavuz, A. Saim. "*Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelama Giriş.*" İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.

Kutlu, Sönmez. "*Selefilik'in Arka Planı. İslam düşüncesinde İlk Gelenekçiler.*" Ankara: Otto Yayınları, 2017.

Özervarlı, Mehmet Sait. "*Selefiyye.*" TDV İslam Ansiklopedisi, 36/399-402, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.

Öz, Mustafa. "*Ana Hatlarıyla İslâm Mezhepleri Tarihi.*" İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.

Şahin, Hüseyin. "*Dini-Politik Bir Hareket Olarak Teşekkül Sürecinden Günümüze Vehhabilik*", Kocatepe İslami İlimler Dergisi 5/2 (Aralık 2022), 622.

Yağdı, Ahmet. "*Ayrılıkçı Zihnin Ürünü: Selefilik-Vehhâbilik İlişkisi Meselesi*", Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1/1 (Eylül/ 2023) 103- 136.

Yaran, Rahmi, "*Bid'at*", TDV İslam Ansiklopedisi, 6/129-131, İstanbul: TDV İslam Merkezi, 1992.